

 DOMEN KRVINA – ANDREJA ŽELE

VEZNIKI: POSKUS OPREDELITVE NJIHOVE VLOGE V SLOVENSKIH ZLOŽENIH POVEDIH

COBISS: 1.01

Članek skuša predstaviti vezniške pomene prek njihovih vlog v različnih vsebinskih razmerjih. Prikazuje različne soodvisnosti veznikov in povedkov v priredjih in podredjih, opozorjeno je tako na razmerja med istovrstnimi vezniki kot na razmerja med vezniki znotraj istega vsebinskega razmerja.

Ključne besede: vezniki, skladijskopomenska razmerja, soodvisnost veznika in povedka, prirednost, podrednost

Conjunctions: Identifying Their Role in Slovenian Complex Sentences

This article presents the meanings of conjunctions through their functions in various content relationships. It demonstrates the varying interdependence of conjunctions and predicators in coordination and subordination, drawing special attention to the relationships between conjunctions of the same class and conjunctions within the same content relationship.

Keywords: conjunctions, syntactic-semantic relationships, conjunction and predicator interdependence, coordination, subordination

1 VEZNIKI KOT UBESEDENA LOGIČNO-SKLADENJSKA RAZMERJA

Pomen veznika je vsebina določenega razmerja; vezniki odražajo vsebinska razmerja in razumevanje teh razmerij (ta so večinoma bolj abstraktna kot npr. (izhodiščno) prostorska razmerja, ki jih izražajo predlogi). Eksplicitna vezniška ubeseditev medstavčnih razmerij v zloženih povedih dela sporočilo bolj enoumno in zato bolj jasno in konkretno. S pomensko-slovničnega vidika so vezniki načeloma pomensko odvisne in nesamostojne slovnične oz. skladijske besede,¹ vendar pa je njihova pomensko-slovnična nesamostojnost zelo različna – vezniki v prirednem razmerju so skladijskopomensko večinoma veliko bolj samostojni in zato tudi bolj odločilni za izražanje in opredeljevanje vrste konkretnega razmerja kot vezniki v podredju (ki pogosto zgolj uvajajo odvisnik; posebej to velja pri osebkovem, predmetnem in prilastkovem odvisniku). Da je eksplicitna vezniška ubeseditev razmerij nujna, dokazuje tudi dejstvo, da poleg prvotnih veznikov poznamo tudi veliko vezniških besed, tj. besed izhodiščno druge besedne vrste v vezniških vlogah. Ti konverzni vezniki vnašajo v prvotni vezniški pomen dodatno

1 O tem na enak način razmišlja češko jezikoslovje (Petr idr. 1986: 214sl.).

prislovnost ali naklonskost (zlasti pri členkih v vlogi veznika), in oboje vezniško besedo pomensko-slovnično specializira.

Za določena skladijskopomenska razmerja izbiramo veznike že glede na njihove vnaprej predvidene pomensko-slovnične zmožnosti, saj načeloma velja, da vezniki v podredju zlasti enostransko uvajajo odvisnike in so razmeroma pogosto njihov inherentni del, nasprotno pa prirednost zahteva obojestransko skladijskopomensko vlogo veznika za oba stavka zložene povedi. Vendar pa, kot bo v nadaljevanju predstavljeno, je vsakokratna skladijskopomenska vloga veznika soodvisna od uporabljenih povedkov,² ki kot pomenski organizatorji in usmerjevalniki sporočil vključujejo oz. vsaj predvidevajo tudi okoliščinske in naklonske, pa tudi posebne kategorialne (npr. vid) lastnosti. Ta logična in skladijskopomenska soodvisnost med povedki in vezniki odpira precej temeljno vprašanje, katera razmerja najpogostejše povezujejo zavestna delovanja z nezavednimi delovanji in stanji in katera so najpogostejša razmerja, ki povezujejo med seboj zavestna delovanja.

Vezniki so med skladijskopomensko enakovrednimi stavki v priredno zloženi povedi zlasti pomensko-slovnični koordinatorji med dvema povedkoma, medtem ko so vezniki med skladijskopomensko neenakovrednimi stavki v podredno zloženi povedi soodvisno povezani zlasti s povedkom v odvisnem stavku, s povedkom v nadrejenem stavku pa lahko enkrat bolj drugič manj – odvisno od pomena povedka in veznika.

Sicer pa je bilo na vlogo pomensko družljivih vsebin pri vzpostavljanju skladijskih razmerij v jeziku v slovenskem jezikoslovju že opozorjeno v smislu, da je razmerje med vsebinama lahko razumljeno tudi brez veznika (Toporišič 1970: 83).

- 1.1 Poleg pravih veznikov s prvotno vezniško vlogo spadajo med vezniške besede še konvertirani oziralni in vprašalni zaimki (samostalniški, pridevniški in prislovni) in členki tipa *saj*, tudi kot del sklopljenega veznika, npr. *čeprav*, *četudi*, *čeravno*. Znotraj vezniških besed lahko govorimo tudi o enodelnih večbesednih veznikih (nastopajo v enoviti besedni zvezi), npr. *sicer pa*, *samo da*, *le da*, *to je*, *potem ko*, *medtem ko*, *češ da*, in o dvodelnih veznikih (ki nastopajo vedno v parih, a je vsak vezan na svoj povedek), npr. *ne samo – ampak tudi*, *kakor – tako* ipd. Dinamičnost govora spreminja tudi sistem razmerij v smer naraščanja vezniških besed ter tudi v smer vedno več večbesednih in dvodelnih veznikov (Petr idr. 1986: 216). Obstoj t. i. hibridnih veznikov – hibridnih tako po sestavi kot po vlogi (priredno

2 Zaradi večje poenotenosti pri primerjalni obravnavi slovanskih skladij je nastala tudi poenotena in poenostavljena delitev glagolov na pomenskovezljivostne skupine: (1) statični glagoli (*biti*, *prebivati*, *ležati*, *stati*; *dotikati se* ipd.), (1.1) statičnorazmerni glagoli z nadpomenko *imeti* (*vsebovati*, *obsegati*, *želeli*, *hoteti* ipd.), (2) procesni glagoli (*postavjati*, *veneti*, *starati se*, *celiti se* ipd.), (3) dogajalni glagoli (*dogajati se*, *preživljati*, *rasti* ipd.), (3.1) operativni glagoli (*ravnati*, *upravljati*, *usmerjati*, *gojiti* ipd.), (3.2) kreativni glagoli (*ustvarjati*, *oblikovati* ipd.), (3.3) destruktivni glagoli (*razbijati*, *ruvati*, *trgati* ipd.), (3.4) glagoli premikanja (*premikati (se)*, *gibati (se)*, *hoditi*, *iti* ipd.). (prim. Karolak 2001).

ali podredno razmerje) – hkrati potrjuje tudi pomensko samostojnost določenih veznikov, večinoma prirednih. V slovenščini so tovrstni konverzni vezniki denimo *naj*, *saj*, *zakaj*, *zato*, npr.³ *Naj bo dobro ali slabo, vse stoično prenaša*;⁴ *Poslali so ga, naj jih opraviči*; *Vprašaj, saj zato so tukaj*; *Vprašal ga je, zakaj dela te neumnosti*; (ozkoknjižno) *Smejal se je, zakaj vedel je za njegove neumnosti*; *Ne razumeš, zato delaš takšne neumnosti* ipd.

Tudi z naraščanjem možnosti uporabe vezniških besed⁵ se na neki način večja možnost prehodnosti med hierarhično odvisnostjo, tipično za jezikovni sistem, in vsebinsko enakovredno vzporednostjo. Ta naj bi v obliki priredij prevladovala v govoru – to v jeziku lahko vzpostavlja enakopravnost med večinskimi podredji v pisanem jeziku in priredji v govorjenem. Možnost prehoda med obema pa uravnava logična pomenskost (prim. Chloupek 1961; Sloboda 1961).

2 VPRAŠANJE FUNKCIJSKE DOLOČENOSTI OZ. VRSTNOSTI VEZNIKOV

Za priredne veznike je vrstnost oz. določenost predvsem za eno skladenjsko vlogo pričakovano bolj tipična kot za podredne veznike. Podredni vezniki so namreč vključeni v vsebino odvisnika in so tako skladenjskopomenski del odvisniške celote, s povedkom v nadrejenem stavku pa so lahko, kot je bilo že rečeno, bolj ali manj tesno povezani. Tako tudi ni naključje, da se večina podrednih veznikov, ki so prvenstveno sestavni del odvisnega stavka, omejuje zgolj na podredne medstavčne vloge. Seveda pa je tudi v podredju (zlasti pri bolj soodvisnih, npr. vzročno-stnih razmerjih, ki praviloma niso tako enostransko odvisna) razmerje vsebin lahko odvisno od veznika, npr. *Vse bi zastavil, če bi se pogovorili* [pogojnost] – *Vse bi zastavil, da bi se pogovorili* [namernost] – *Vse bi zastavil, ker bi se pogovorili* [vzročnost]; *Povej svojim, da prideš* [uvajanje predmetnega odvisnika] – *Povej svojim, če prideš* [pogojnost] – *Povej svojim, ker prideš* [vzročnost] ipd.

Z zamenjavami veznikov pri istih vsebinskih razmerjih oz. pri istem zaporedju istih vsebin izrazimo različno razumevanje teh razmerij, in prav od razu-

3 V nekaterih primerih do konverznosti prihaja šele v povezavi s pomensko najširšimi vezniki, zlasti *da*, npr. pri izpredložnem *namesto da*. Prim. najnovejšo obravnavo *da* v eSSKJ (11. pomen) (<http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=da>).

4 Večina zgledov, razen nekaterih v slovarskih sestavkih, je omejena na bistvene sestavine; vedno se opirajo na to, kar jezikovna raba tako v slovarjih, zlasti SSKJ2 in eSSKJ, kot v besedilnih korpusih in besedilih nasploh izkazuje kot možno, sprejemljivo.

5 Mešanje veznikov z drugimi besednimi vrstami v zelo različne kombinacije vezniških besed vpliva tudi na njihovo uporabo v tem smislu, da se zabrisuje njihova funkcijska delitev na podredne in priredne veznike. Zelo zanimivo bo ugotavljati, ali se ti hibridni vezniki po sestavi in vlogi bolj nagibajo v podredje ali priredje. Če se sestavljene vezniške besede tudi pomensko bolj osamosvajajo, potem je pričakovati, da se bolj nagibajo k prirednosti. Ob eksplicitnem slovarskem opozarjanju in ločenem prikazovanju prirednosti (npr. z I.) in podrednosti (npr. z II.) je sicer v takih in tem podobnih konverznih primerih (ko veznik prehaja, a še ne preide polno npr. v členek) morda sicer najbolje uporabiti posebno oznako oz. številko (npr. III.).

mevanja razmerij je odvisna tudi izbira tipa priredja ali podredja. Z zamenjavami veznikov znotraj istega vsebinskega razmerja torej izrazimo različno razumevanje tega razmerja – spremeni se sporočilna perspektiva (glavni ubesedeni usmerniki sporočilne perspektive so ravno vezniki). Izbor veznikov vpliva tudi na razvrstitev stavkov, kar velja zlasti za priredna razmerja in posledično priredne veznike. Pogostejši in s tem navadnejši prehodi med podrednostjo in prirednostjo so ravno znotraj vzročnostnih razmerij,⁶ kar ne velja samo za slovenščino.

Vezniki so tudi pokazatelji in izrazitelji možnih asimetrij med pomensko-slovnico koordinacijo, ki pa je lahko izražena s podrednimi vezniki, in pomensko-slovnico subordinacijo oz. determinacijo, ki je lahko izražena tudi s prirednimi vezniki. Ta neizrazit prehod med podrednostjo in prirednostjo se še najbolj kaže pri izražanju vzročnostnih razmerij, npr. ob bolj ali manj enaki izhodiščni vsebini *Če so odšli vsi, grem še jaz* [podredje] (tudi: *Vsi so odšli, zato grem še jaz* [priredje]); *Naj dežuje ali sneži, gremo ven* (tudi: *Čeprav dežuje ali sneži, gremo ven*); *Deževalo je in kljub temu je prišel k nam* (tudi: *Prišel je k nam, čeprav je deževalo*) ipd. Bi pa pri teh primerih težko govorili o popolnih asimetrijah, če je uporaba prirednega ali podrednega razmerja namenska oz. utemeljena. Mogoče tudi smer razvijanja in uporabe veznikov oz. vezniških besed bolj pritrjujeta tezi, da bi bilo znotraj različnih razmerij, npr. vzročnostnih, časovnih, načinovnih ipd., ustrezneje govoriti o različni stopnji odvisnosti med stavki kot pa o izrazitem ločevanju med podrednostjo in prirednostjo (Vinogradov 1947: 708).⁷ Prav z vidika izrazitejših skladenjskopomenskih vlog se vezniki namreč omenjajo tudi kot posebne vrste prislovi (Barić idr. 2003: 281, 458). Neke vrste vezniški prislovi so *medtem, namesto, preden, potem*.

Poleg bolj ali manj konkretnega skladenjskega pomena je nezanemarljiv tudi naklonski pomen veznikov, ki kaže na povezavo veznikov s členki (Vinogradov 1947: 723); v slovenščini sta tovrstna členka in hkrati veznika *saj* in *sicer*, oba izražata vzročnostna razmerja, npr. *Skušal ga bom prepričati, saj me nič ne stane*; *Skušal ga bom pregovoriti, sicer pa nimam ravno veliko možnosti*; z izražanjem namere je vzročnostni tudi podredni *naj*, npr. *Nagovarjajo me, naj se umaknem*. Sinteza razmerijskega pomena z naklonom je še posebej poudarjena pri določenih tipih zloženih povedi. Npr. pri vsebinskih odvisnikih⁸ je v nasprotju z drugimi odvisniki tudi zaradi pretvorbe premega govora poudarjena komunikacijska vloga. V zloženih povedih z vsebinskim odvisnikom je izbor vezniške besede odvisen od konkretnega povedka in tako se v ustrezni navezi povedek – veznik izraža

6 To se potrjuje oz. odraža mdr. tudi v najnovejših šolskih slovnica K. Ahačiča, kjer je vzročno priredje v smislu strogega razlikovanja med *kajti* (priredno) in *ker* (podredno) ukinjeno.

7 A. Vidovič Muha (1984: 146): »Tudi s stališča stilistike je zanimiva možnost povezave med prirednim in podrednim razmerjem, pa tudi med različnimi pomenskimi skupinami priredij. Seveda, če hočemo te povezave imenovati pretvorbene, bi bili nujni še opisi (slovnico)pomenskih sprememb (vezniški pomeni), ki bi omogočili predvidljivost takšnih postopkov.«

8 Vsebinski odvisniki po stavčnočlenki tipologiji odvisnikov (prim. Toporišič 2000) spadajo med predmetne odvisnike.

tudi tvorčevo stališče oz. odnos do vsebine, ki združuje sporazumevalno težnjo z naklonskostjo ali čustvenim vrednotenjem: *Bojim se, da se Petru ne bi kaj zgodilo* – *Bojim se, da bi se Petru kaj zgodilo*; *Sovražim, da se Peter tako slabo uči* – *Sovražim, ko se Peter tako slabo uči*; *Čudi me, da je toliko stalo* – *Čudi me, koliko je to stalo*; *Zdi se, da nekdo gre* – *Zdi se, kot da nekdo gre* ipd.

3 KAKO JE S FUNKCIJSKO DOLOČENOSTJO TIPIČNIH PRIREDNIH IN PODREDNIH VEZNIKOV V SLOVENŠČINI?

V nadaljevanju bodo predstavljene nekatere teze iz prvega in drugega poglavja razprave. Tu se omejujemo na pogostejše rabljene veznike za določene tipe razmerij v slovenščini, ki so vključeni tudi v sezname aktualne Slovenske slovnice J. Toporišiča (2000: 431–444).⁹ Sicer pa so različne (možne) rabe veznikov še vedno najizčrpnije predstavljene v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) z dovolj pomenljivimi funkcijskimi razlagami.

3.1 Za priredne veznike je vrstnost oz. določenost za eno skladenjsko vlogo bolj predvidljiva kot za podredne veznike

Pri prirednih veznikih o konkretnem razmerju bistveno soodloča vsakokratna družljiva sopojavnost povedkov – to je glagolska kookurenca v konkretnih povedkih, ki se širi na pomensko družljive vsebine (tj. propozicije) z možnostjo vzpostavljanja skladenjskih razmerij, npr. *Vesel je in to tudi pokaže*; *Ne samo da je vesel, ampak to tudi pokaže*; *Vesel je, zato to tudi pokaže*; *Vesel je, to je veselje tudi pokaže*; *Vesel je, vendar to težko pokaže* ipd. **Vsakokratna glagolska sopojavnost se dokončno sporočilno izoblikuje z ubesedenim vezniškim razmerjem.** Priredni vezniki so tako pomensko-slovnični koordinatori med dvema povedkoma, lahko tudi več povedki. Za primere vezniške »izključevalnosti«, npr. pri podvojenem vezniku *ali* – *ali*, pa je obvezna tudi medsebojna izključevalnost povedkov, npr. *Ali bodi vesel ali pa odkrito potoži*.

Skladenjskopomenska koordinatorska vloga prirednih veznikov zahteva tudi določeno stopnjo pomensko-slovnične osamosvojenosti – to je hkrati prvotni in izhodiščni razmerijski oz. vezniški pomen konkretnega veznika. Vso izpeljavno zaznamovanost različnih drugotnih rab merimo po tej izhodiščni vrstni določenosti:¹⁰ *in* (sočasnost, zaporednost), *pa* (nasprotnost), *ali* (izbirnost, izključevalnost).

⁹ Poglavje v Slovenski slovnici zlasti z vidika različne funkcijskosti veznikov informativno dopolnjuje poglavje Stilna vrednost slovenskih knjižnih veznikov v Novi slovenski skladnji (Toporišič 1982: 199–224). Škoda, da je omenjena publikacija pri obravnavi posameznih pojavov v slovenščini tudi sicer premalo upoštevana.

¹⁰ O tem J. Toporišič (1968: 190) dovolj eksplicitno: »Vendar tudi v polifunkcionalnih veznikih ne gre za funkcionalno polisemantičnost – v knjižnem jeziku je *in* npr. vezalni, *pa* pa je prvenstveno protivni, v vseh drugih funkcijah pa samo zamenjujeta specializirane veznike.« Sicer vezalni veznik »*in* je tako lahko vezalno sredstvo priredja par excellence« in podredni veznik »*da* lahko uvaja odvisnike skoraj vseh vrst«.

Potencialno najuniverzalnejši priredni vezniki. Vsak posebej in vsi trije temeljni vezniki skupaj pričakovano označujejo vsa osnovna razpoznavna vsebinska razmerja: od sočasnosti in nesočasnosti, protivnosti in vzročnosti do posledičnosti in izbirnosti. Koordinacijsko vlogo prirednih veznikov poudarja slovarska funkcijska razlaga »uvaja (razmerje)«, »poudarja«: **in** ('soobstajanje', 'časovna ali posledična zaporednost', z več ekspresije izraža tudi 'stopnjevalno poudarjanje', 'intenzivnost dejanja', vzročno-posledično razmerje, vzročno-sklepalno razmerje, pogojno-posledično razmerje, 'protivnost'), **pa** ('protivnost', 'pojasnjevalno dopolnjevanje', vzročno-posledično razmerje, vzročno-sklepalno razmerje, pogojno-posledično razmerje, lahko tudi več ekspresije in pogovarjalnosti s 'poudarjanjem nasprotja', 'omejevanje', 'stopnjevalnost', 'sočasnost' ali 'zaporednost'), **ali** ('izbirnost', 'izključevalnost', 'dopolnjevanje prej povedanega', 'domneva', 'nasprotje').

3.1.1 Istovrstni priredni vezniki glede na posamezna vsebinska oz. logično-skladenjska razmerja

Znotraj posameznih vsebinskih razmerij (zlasti) v dvostavčni povedi bi pričakovali dopolnjevalne različice in stilne različice. Kar nekaj veznikov je konvertitov s prvotno prislovno vrednostjo (npr. *medtem ko*), kar krepi njihov razmerijski pomen, ki se do neke mere lahko tudi osamosvoji. Pri primerjanju vezniških vlog med različnimi vsebinskimi razmerji se lepo pokažejo različne stopnje soodvisnosti propozicij, še zlasti to, kako vzporednost propozicij pri npr. vezalnih veznikih prehaja v soodvisnost propozicij že pri stopnjevalnih veznikih, in celo v odvisnost propozicij pri drugih veznikih; odvisnost propozicij je zlasti očitna pri vzročnih veznikih. To gre v smer teze o samo različnih stopnjah odvisnosti med propozicijami (gl. razdelek 2), ki bi posledično na skladenjsko-izrazni ravni lahko nadgradila sedanje ločevanje na podrednost in prirednost.

- a **Vežalni vezniki** kot potencialni usklajevalniki sopojavitev vsaj dveh povedkov prvenstveno izražajo 'sočasnost' in 'nesočasnost': **in/ter** ('vezanje', 'sočasnost', 'zaporednost' in vzročno-posledično razmerje); pri izmenjevanju z *in*, pa tudi sicer, je *ter* primerjalno ožje rabljena in bolj zaznamovana različica, ki napoveduje sklepnost nekega razvrščanja. Veznik **potem** je časovni prislov v vezniški vlogi; v primerjavi z *in* je poudarjena 'zaporednost' oz. 'časovno sosledje', 'dodajanje', izraža lahko tudi vzročno-posledično razmerje, vzročno-sklepalno razmerje, pogojno-posledično razmerje; zaznamovano (ekspresivno) je izražanje 'nasprotja'. Osnovno naklonsko vezalno vlogo ima dvodelni veznik **ne – ne**, ki izraža 'vezanje z zanikanjem', npr. *Ne poslušaj, ne kaže zanimanja*.

Sočasnost in nesočasnost, ki jo izražajo vezalni vezniki, je tesno povezana z vidom dejanj v povedkih. Kadar si sledijo dejanja v nedovršniku, veznika *in* in *ter*, v brezvezju pa vejica, izražata sočasnost. Nasprotno velja, kadar si sledijo dejanja v dovršniku – tedaj ista veznika izražata nesočasnost, saj dve dovršni dejanji ne moreta potekati istočasno (razen če je eno le parafraza za drugo); vedno je eno

nekoliko za drugim (Krvina 2015: 151–168). Pri tem je pomembno, katerega vida je prvo dejanje v nizu – če je dovršno, z veliko verjetnostjo (slabih 80 %) sledi najmanj še eno dovršno dejanje, vezalni vezniki pa izražajo nesočasnost (zaporednost) dejanj. Naj navedemo nekaj primerov (vsi so iz korpusa Kres):

- (1) *Elegantno se **zlekne** v naslanjač, **iztegne** noge in gosposko **srkne** suhi martini.*
- (2) *»Tole bo najbrž okusno,« je **rekel**, **ugriznil** in se **obliznil**.*
- (3) *V raztopljeno maslo **vmešamo** moko, **prepražimo** in **dolijemo** hladno mleko.*

Nedovršno dejanje najpogosteje nastopa na koncu niza dovršnih dejanj, le izjemoma na sredini (tudi tu vezalni veznik med dovršnim in nedovršnim dejanjem izraža nesočasnost dejanj):

- (4) ***Sklonil** se je naprej, **nagnil** glavo in **opazoval** fotografijo na zaslonu.*
- (5) *Vojaki so se **utaborili** in **pripravljali** jedi, poveljniki so **sedli** v vojni svet.*

V kombinaciji s prvim dovršnim in dvema nedovršnima dejanjema vezalni veznik med dovršnim in nedovršnima dejanjema izraža nesočasnost, med nedovršnima dejanjema pa sočasnost dejanj:

- (6) *Včasih sva za kosilo kaj malega **pojedla**, **počivala** in **opazovala** rjave sršene, ki so množično letali k reki.*

Obratno velja, kadar je prvo dejanje v nizu nedovršno – takrat z razmeroma veliko verjetnostjo (od dobrih 60 % do dobrih 70 % v sedanjiku) sledi vsaj še eno nedovršno dejanje, in tedaj vezalni vezniki izražajo sočasnost dejanj (Krvina 2015: 164–168):

- (7) *Z gorivom so **polivali** in **zažigali** zastave.*
- (8) ***Pulil** si je lase, **zardeval**, **stokal** in **krilil** z rokami.*

Če sledi dovršno dejanje, je izražena neistočasnost (zaporednost) dejanj:

- (9) *Zadovoljno je **opazoval** prizor in **namignil** sosedu, kako naj ravna.*

- b Ločni vezniki** prvenstveno izražajo 'izbirmost' in posledično 'izključevalnost', s tem pa tudi omejene možnosti znotraj obravnavane vsebine, npr. **ali** – **ali**, **bodisi** – **ali**, **bodisi** – **bodisi** ('izključevanje', 'možnost izbire', 'popravek ali dopolnitev', 'domneva' oz. 'negotovost', npr. ***Bodisi** so premladi **ali** **pa** prestari; V razpravi mora to **bodisi** potrditi **ali** ovreči; Lahko vzame znižano garnituro, **ali** **pa** izbere samo posamezne dele; **Ali** res ne more **ali** enostavno noče*). Raba **bodisi** – **bodisi** je zaznamovana v smislu knjižnosti, saj je živa zlasti v zapisanih besedilih. Pri dvodelnih veznikih **ali** – **ali** in **bodisi** – **bodisi** se je med govorjeno in zapisano rabo ohranila bipolarnost (prim. iztočnico **bodisi** glede na **ali** na portalu Fran (zlasti v SSKJ2): <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=bodisi>, <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=ali>).

ali¹ vez.

1. I. v priredno zloženi povedi ali zvezi

1. v ločnih priredjih **uvaja** razmerje izključevanja, izbire ali medsebojne dopolnitve povedanega

- Možen odgovor je samo da **ali** ne.
- **Ali** ti **ali** jaz, treba se bo odločiti!
- **Ali** jih sprejmejo **ali** pa odslovijo, druge možnosti ni!

1.1 navadno v zvezi s **pa uvaja** razmerje izbire povedanega

- Dano jim je na izbiro, **ali** vzamejo vse **ali** pa samo leposlovne knjige.
- Lahko naredijo vse danes **ali** pa pridejo še enkrat.
- Kot izredni študent lahko izpit opravi v rednem roku **ali** po dogovoru.

1.2 navadno v zvezi z **vsaj uvaja** razmerje dopustne dopolnitve, razširitve, nadomestka povedanega

- Prej **ali** slej se bo treba odločiti.
- Mora se vrniti čez eno uro **ali** pa vsaj čez uro in pol.
- Prostore lahko preuredijo po načrtih **ali** vsaj deloma tudi po svojih željah.

2. v protivnih priredjih, starinsko **uvaja razmerje** nasprotja ali posledice med povedanim

- Otrok je sicer majhen, **ali** izredno žilav za svoja leta.

2.1 v protivnih priredjih, starinsko **uvaja razmerja** nepričakovane posledice med povedanim

- Bil je vaje podlih podtikanj, **ali** takšnega dejanja od starega prijatelja res ni pričakoval.

2. II. v podredno zloženi povedi

v odvisnikih **uvaja** vprašanje, domnevo, negotovost

- Vprašam še enkrat, **ali** res mislite kar odi.
- Ne vem, **ali** je še pripravljen sodelovati.

ali² člen.

1. **uvaja** vprašanje z možnim dvojnimi odgovorom

- **Ali** ga poznaš?

1.1 navadno zanikano **uvaja** vprašanje, navadno ob začudenju, presenečenju

- **Ali** res ne veš?
- **Ali** ga ne poznaš?

1.2 **uvaja** navidezno vprašanje, ki je nasprotna trditev

- **Ali** sem vas že kdaj osleparil?!
- **Ali** to resno mislite?!

2. **uvaja** nasprotje prej povedanemu, ki izraža nejevoljo, presenečenje

- Ravno smo se dogovorili, kako in kaj, **ali** se ti ne prikaže on z novimi idejami!
- Sprijaznili so se že, da ga ne bo, **ali** se jim ne javi tik pred začetkom!

3. ekspresivno **izraža** veliko mero povedanega

- **Ali** smo se zabavali na njegov račun!
- **Ali** smo tekli, kot še nikoli!

3.1 ironično **izraža** jezo, nejevoljo ob dejanju drugega, navadno z izpostavljanjem nasprotja povedanega

- **Ali** si pameten!
- **Ali** si upaš!

Primer 1: Veznik in členek *ali*¹¹

Najprej je *ali* obravnavan v svoji najpogostejši vlogi, tj. kot priredni veznik, ki spaja bodisi stavke bodisi dele stavka; zaradi potencialne prisotnosti elipse (npr.

11 Slovarski sestavki, uporabljeni kot ponazorilo, prikazujejo stanje v slovarski bazi eSSKJ sredi leta 2017 in niso dokončni.

Ali vzamejo vse ali pa [vzamejo] *samo leposlovne knjige*) ni vedno mogoče jasno ločiti, ali eno ali drugo, zato se pojasnilo nanaša na oboje (tj. v *priredno zloženi povedi ali zvezi*). Prirednost je ubesedena z razlago »**uvaja razmerje česa**«, pri čemer se *česa* skuša opredeliti kolikor je mogoče natančno. Prvi pomen kot krovni, najsplošnejši ('izključevanje', 'izbira', 'dopolnjevanje') je razdelan s podpomeni (1.1. 'izbira', *ali* pogosto v zvezi s *pa*; 1.2. 'dopustna dopolnitev, razširitev', *ali* pogosto v zvezi z *vsaj*). Pomen 2 je časovno zaznamovan (starinsko), nezaznamovano se izraža s protivnim veznikom *toda*.

Druga vloga *ali* je uvajanje vsebine, ki izraža vprašanje, lahko tudi posredno kot domnevo, negotovost – tu nastopa kot podredni veznik med glavnim stavkom in odvisnikom (pojasnilo v *podredno zloženi povedi* in razlaga »**uvaja kaj**«).

Členek *ali* se obravnava homonimno in je obdelan takoj za veznikom, a posebej. Ta *ali* večinoma ne nastopa v vlogi, ko bi vezal stavka v eno poved (izjema je pomen 2), izrazita naklonskost pa opravičuje samostojno členkovno obravnavo.

- c **Protivni vezniki** prvenstveno izražajo 'nasprotovanje' in 'nasprotnost': **pa**, a ('nasprotje s prej povedanim', 'nepričakovana posledica'), **vendar** ('nasprotje s prej povedanim', 'omejevanje prej povedanega'), **toda** ('nasprotje s prej povedanim', 'omejevanje prej povedanega', 'nepričakovana posledica'),¹² npr. *Malo mu je nerodno, a/vendar bi še enkrat/toda še enkrat bi isto naredil*; tako veznik *a* kot *toda* sta tipična zlasti za zapisana besedila.

pa¹ vez.

v priredju

1. v protivnih priredjih **uvaja razmerje** nasprotovanja glede na prej povedano

- Veliko obljublja, **pa** malo naredi.
- Zelo ga je prepričeval, **pa** ni nič pomagalo.
- Šele začetnik je, **pa** tako pokvarjen.
- Njemu je mogoče vseeno, meni **pa** ni!

2. v vezalnih priredjih **uvaja razmerje** dodajanja in dopolnjevanja, pojasnjevanja prej povedanega

- Naj se že enkrat odpravi **pa** gre!
- Zdaj bo prišel **pa** mu sam povej!
- Ob prihodu se vzame listek **pa** počaka v vrsti na sprejem.
- Tam se je zmeraj veliko pilo, **pa** veliko, preveč govorilo.
- To vse skupaj ni bilo dovolj, **pa** brez zamere!

2.1 **uvaja razmerje** stopnjevanega dodajanja povedanemu

- Ravno sem se odpravljal domov, **pa** me pokličejo nazaj, da je nujno.
- Na svoje vsakoletne obletnice je vabila svoje otroke, sorodnike **pa** prijatelje **pa** celo sosede.
- Pri pospravljanju je skupaj navlekla veliko starih nenošenih oblek, celo še skoraj nove čevlje, **pa** ne vem še kaj vse.

2.2 med istima povedkoma **poudarja** trajanje in intenzivnost dejanja

- Skoraj vsi so že odšli, on **pa** je kar govoril pa govoril.
- On bi pel **pa** pel, čeprav je že pozno.

12 Pri *vendar*, v primerjavi npr. s *toda*, tudi v sinhroni rabi ostaja bolj očiten njegov prvotno členkovni pomen (Snoj 2015; Žele 2014).

2.3 navadno med podvojenimi **ta, tak, tako uvaja, poudarja** naštevanje namerno neimenovanega

- Že vnaprej je vedno določeno, da na ta pa ta dan pride ta **pa** ta.
- Zanj so govorili, da je tak **pa** tak in da je zato težko shajati z njim.
- To se najhitreje naredi tako **pa** tako.

3. v posledičnih ali sklepalnih priredjih **uvaja razmerje** vzroka in posledice med že povedanim in dodanim

- Preveč so pritiskali nanj, **pa** se jim je uprl.
- Ni plačeval davkov, **pa** so ga preganjali.
- Preveč očitno se je izogibal delu, **pa** je ostal na cesti.

3.1 dodaja sklepanje glede na povedano

- Firmi je bil dolgo zvest, zdaj **pa** bi se mu to že moralo kje poznati.
- Hoče, da bi jo imel rad, **pa** naj manj sili vanj.

4. v pojasnjevalnih priredjih **uvaja** pojasnilo k povedanemu

- Tam rabijo strokovnjake, **pa** ne kar katere koli.
- Že nekajkrat je izgubil delo, **pa** ne brez razloga.

pa² člen.

1. izraža nasprotovanje pravkar povedanemu

- Tega verjetno ne boš sam opravil. **Pa** bom, z veseljem.

1.1 kot del vezniške besede **poudarja** nasprotovanje glede na prej povedano

- Ne dovolim tega, **pa** če me nikoli več ne obišče.
- Kaj mu pomaga govoriti, če **pa** stalno beži od ljudi, ki mu hočejo dobro.
- Nič ne pomaga, če veliko dela, ko **pa** je vedno brez denarja.

1.2 kot del vezniške besede **dodaja** nasprotno ugotovitev

- Nič mu preveč ne brani, **pa** saj bo od drugih dobil potrebna dovoljenja.

2. poudarja navezovanje na pravkar povedano

- **Pa** je to sploh mogoče?!
- **Pa** smo spet na začetku!
- **Pa** delal, kdo bo?!
- **Pa** še kaj pridi.

3. navadno v vprašanjih **poudarja** nelagodje, vznemirjenost ob negotovosti, ugibanju

- Kaj **pa**, če ga ne bo?
- Kaj **pa** kričiš?!
- Kam **pa** misliš s tem?

Primer 2: Veznik in členek **pa**

Pa je izhodiščno sicer protivni veznik ('nasprotovanje'), vendar *pa* je protivnost lahko razširjena/omiljena v zaporednost, ki je blizu vezalnemu ((stopnjevano) 'dodajanje', 'dopolnjevanje', npr. *Ravno sem se odpravljjal domov, **pa** me pokličejo nazaj, da je nujno; Naj se že enkrat odpravi **pa** gre!*) ali posledično-sklepalnemu priredju ('vzročnost', npr. *Preveč so pritiskali nanj, **pa** se jim je uprl*).

Členek *pa* je obravnavan homonimno. V prvem pomenu (s podpomeni, npr. 'nasprotovanje') sicer ima izrazito konektorsko vlogo, ki se navezuje na vezniško, čeprav je prisotnost naklonskosti mnogo očitnejša (npr. *Tega verjetno ne boš sam opravil. **Pa** [izjavljam: ni dvoma, negotovosti] bom, z veseljem; Nič ne pomaga, če veliko dela, ko **pa** [poudarjam, izpostavljam] je vedno brez denarja*). V drugem pomenu je členek povezovalni, zato je konektorska vloga še vedno izrazita (npr.

Pa še kaj pridi). Naklonskost najizraziteje izstopa v tretjem pomenu ('nelagodje', 'vznemirjenost' ob negotovosti, ugibanju).

vendar¹ vez.

v priredno zloženi povedi ali zvezi

1. v protivnih priredjih **uvaja razmerje** nasprotja s pravkar povedanim

▪ Niso mu dali prav nič upanja, **vendar** je počasi okreval in celo ozdravel.

▪ Nimajo veliko znanja, **vendar** so zelo vztrajni in željni uspehov.

1.1 v protivnih priredjih **uvaja** razmerje nasprotja z izpostavitvijo zadržka, omejitve pri povedanem

▪ Saj se trudi dokončati šolo, **vendar** z izpiti mu gre zelo počasi.

▪ Na tej relaciji vozijo vlaki, **vendar** imajo večurne zamude.

vendar² člen.

1. poudarja povedano

▪ Šolo naj konča, to je **vendar** predpogoj, da se pogovarjamo o zaposlitvi.

1.1 poudarja samoumevnost povedanega

▪ Zdaj je **vendar** zadosti stara, da gre na svoje.

▪ Saj ga **vendar** pozna že od malega!

▪ Po končani devetletki pa ga **vendar** ne bo učil poštevanke!

2. izraža nestrpnost, nejevoljo

▪ Kaj **vendar** dela cele dneve zaprt v stanovanju?!

▪ Naj samo ne obljublja, naj **vendar** naredi že enkrat!

3. izraža veselje, navadno ob presenečenju, da je kaj mogoče

▪ Glej ga, **vendar** si se spomnil tudi na nas!

▪ O, **vendar** se nam je spet uspelo zbrati!

▪ No, po dolgem času **vendar** tudi ena spodbudna novica.

Primer 3: Veznik in členek vendar

Vendar je tipični priredni (v nasprotju z *ali* v podrednih povedih ne nastopa) veznik, ki izraža le protivnost ('nasprotje', lahko z 'zadržkom', 'omejitvijo'). Prevladujoča, celo izhodiščna (prim. Snoj 2015) besednovrstna opredelitev je pri *vendar* sicer členek, kar je po obsegu razvidno tudi iz zgornjega sestavka (splošno poudarjanje, poudarjanje 'samoumevnosti'; 'nestrpnost, nejevolja', 'veselje' ob pozitivnem presenečenju). To dejstvo vsekakor opravičuje homonimno obravnavo.

- č **Vzročni vezniki** prvenstveno izražajo 'vzročnost' s 'pojasnjevanjem' ter 'sklepanjem' in 'posledičnostjo'. Ti vezniki izražajo jasna logično dorečena razmerja, kar kaže na njihovo pomensko bolj specificirano uporabo: **saj** ('vzročnost s pojasnjevanjem', npr. *Bo zmogla, saj ima dovolj energije*), **sicer** /**pa**/ ('vzročnost s pojasnjevanjem', npr. *Očitno se dobro počuti, sicer bi že odšel*; *Niso izgledali nezadovoljno, sicer pa se bodo prav hitro oglasili*), **namreč** (členek v vezniški rabi, ki pojasnjuje, npr. *Udeležba ni bila prav velika, veliko ljudi je bilo namreč še na dopustu*), **kajti** ('pojasnjevanje z utemeljevanjem', *Dobro bi jih bilo prepričevati, kajti drugačni pritiski niso dobri*).

saj¹ vez.

v priredno zloženi povedi

1. uvaja razmerje utemeljevanja, pojasnjevanja prej povedanega

- Takoj bom vse uredil, **saj** je to moja dolžnost.
- Ne bom je predstavljaj, **saj** jo tako in tako poznate.
- Bil je utrujen, **saj** je imel za seboj naporen dan.

1.1 uvaja razmerje vzroka in posledice

- Nič ne poslušaj, **saj** ne moreš o tem nič vedeti.
- Preveč hiti, **saj** bo polovico stvari pozabil.

2. uvaja razmerje nasprotja s prej povedanim

- Kaj tako silijo vame, **saj** ni kaj povedati.
- Kako naj odgovarja, **saj** se sploh ne spozna na to področje.

saj² člen.**1. izraža** soglasje, pritrjevanje

- **Saj saj**, nikoli ne izpolnijo obljub!
- Niso več daleč. **Saj** ravno zato, vsak trenutek lahko pridejo.
- **Saj** sem rekel, da ne bo šlo.

1.1 navadno v zvezi z **res** **izraža** pritrjevanje in hkrati **opozarja**

- Kaj pa ona? **Saj** res, nje ne smemo pozabiti.
- **Saj** res, z menoj gre.

2. izraža zanikanje ali zadržano sprejemanje česa

- **Saj** to je (tisto), nikakor se ga ne more odkrižati!
- **Saj** nič ne rečem, odgovoril pa bi lahko!

3. izraža, poudarja samoumevnost povedanega

- **Saj** veš, kakšne so stvari v resnici.
- **Saj** sem rekel, da tako ne bo šlo.
- Pa **saj** bo vse zvedel od drugih!

4. izraža podkrepitev trditve, namere

- **Saj** kdo bi bolj zaslužil srečo kot ona!
- **Saj** tudi polovica narejenega bo dovolj.
- **Saj** ne ve, česa se je lotil!

Primer 4: Veznik in členek saj

Tako kot *vendar* veznik *saj* vzpostavlja le priredna razmerja (izhodiščno ‘utemeljevanje’, ‘pojasnjevanje’, dodatno pa še ‘vzročnost’). 2. pomen z izrazitejšo naklonskostjo (‘nasprotje’) že nakazuje prehod proti členku; vezniško uvrstitev utemeljuje zlasti povezovalna vloga med stavki. Sledi homonimna obravnava členka *saj*. V teh pomenih (‘soglasje’, ‘pritrjevanje’, ‘zanikanje’, ‘zadržano sprejemanje’, ‘samoumevnost’) je naklonskost izrazito prisotna, poleg nje pa je zaznavna tudi besedilna konektorska vloga (npr. *Kaj pa ona? Saj res, nje ne smemo pozabiti*).

- d **Sklepalni vezniki** prvenstveno izražajo ‘sklepanje’ in ‘utemeljitev’: **zato** /pa/ (‘sklepanje’, ‘nepričakovana dopolnitev kot nadomestek’, npr. *Ni zadovoljna, zato pa jo vse takoj razburi*), **torej** (za vzročno-sklepalno razmerje z dopolnilnim pojasnilom, npr. *Ni denarja, torej se bomo morali drugače zoorganizirati*), **tako**

(prislov v vzročno-posledičnem razmerju, pogosto v zvezi z *da* npr. *Prišel je dobesedno na njihov prag, tako da so ga sčasoma sprejeli in vključili v delo*), **tedaj** (za pogojno-posledično razmerje), **pa** (za vzročno-posledično in pogojno-posledično razmerje, npr. *Ni je upošteval, pa je odšla*).

torej¹ vez.

v priredno zloženi povedi ali zvezi

1. v sklepalnih priredjih **uvaja** sklep glede na izrečene vzroke

- Razmere se poslabšujejo, **torej** je zadnji čas, da se kaj ukrene.
- Šolo je končal, **torej** si mora iskati delo.

2. v sklepalnih priredjih **uvaja** pojasnilo k izrečenemu

- Otvoritev razstave bo prvega maja, **torej** na praznik dela.
- Zadnje čase je pogosto na bolniški, **torej** očitno ima probleme z zdravjem.

torej² člen.

1. izraža nejevoljo, začudenje, nestrpnost

- **Torej** glede škode ne misliš nič ukreniti?
- A tako **torej**, že vse da je naprej odločeno.

2. izraža navezovanje na povedano

- Ti si **torej** proti ukrepanju na tak način.
- **Torej** so se vendarle uvrstili naprej.
- Vsega smo si **torej** sami krivi?
- Kaj **torej** storiti ... prav dobro ne kaže.

3. izraža poziv, spodbudo k ukrepanju

- **Torej**, kako si se odločil?
- **Torej** gremo v akcijo ali ne!

Primer 5: Veznik in členek torej

Pomen veznika *torej* je razmeroma specializiran, saj izraža le 'sklepanje', 'pojasnjevanje'. Homonimno obravnavani členek *torej* je pomensko širši, saj izraža tako 'nejevoljo', 'začudenje', 'nestrpnost' kot tudi 'poziv', 'spodbudo', hkrati pa nastopa tudi v povezovalni vlogi ('navezovanje'). Kljub temu, da je ponekod fonetično delno osamosvojen (npr. **Torej, kako si se odločil**), njegova izrazita vezanost na posamezne enote členku *torej* onemogoča medmetno rabo.

3.2 Za podredne veznike, ki so prvenstveno sestavni del odvisnega stavka, velja, da jih združuje potencialni istovrstni odvisnik

Zato je tudi njihova vrstnost oz. vrstna določnost načeloma opredeljena širše kot pri prirednih veznikih. Pomenska usmeritev celotne podredno zložene povedi pa je odvisna zlasti od pomenske (in tudi naklonske) usmeritve povedka v nadrednem stavku.¹³ To najlažje dokažemo z uporabo **najuniverzalnejšega in tudi najbolj**

¹³ Pri odvisnosti propozicij, ki se skladenjsko-izrazno odraža v različnih podrednih razmerjih, je družljiva soopojavnost povedkov oz. glagolska kookurenca nadrednega in odvisnega povedka bistvena. In znotraj t. i. pomenske družljivosti povedkov se je izkazalo smiselno opozarjati,

razširjenega podrednega veznika *da*: *Povedal je, da pride* [predmetni odvisnik, zadobnost], *Sram ga je, da ni izpolnil obljube* [predmetni odvisnik, preddobnost], *Vse bi bilo drugače, da ni tega storil* [pogojni odvisnik, preddobnost; stilna zaznamovanost (starinsko)],¹⁴ *Udaril ga je, da se je opotekel* [posledični, isto- do zadobnost], *Najel je delavce, da bi delo lahko končali* [namernost, zadobnost], *Prišel je, da se potoži* [namernost, zadobnost] ipd.

Potencialno najuniverzalnejši podredni vezniki. Zanje je tipično, da so soodvisno povezani zlasti s povedkom v odvisnem stavku, s povedkom v nadrejenem stavku pa lahko enkrat bolj, drugič manj, odvisno od pomena povedka in veznika. To izraža tudi slovarska funkcijska razlaga »**uvaja kaj**« : »**izraža (vzrok, namen, način itd.)**«.

Da (prvenstveno uvaja predmetne vsebinske odvisnike z različno vsebino, po SSKJ so opredeljeni kot »pripovedni odvisni stavek«), **ko** (izraža časovni odvisnik; izražanja drugih odvisnikov, npr. vzročnega, so zaznamovana), **če** (‘pogojevanje’, ‘pogojnost’), **ki** (‘oziralnost’, ‘dopolnjevanje’, ‘opredeljevanje’).

Veznik **da** zaradi svoje pomenske splošnosti oz. nespecializiranosti uvaja vsebino, ki se v celoti odvisno povezuje s pomenom matičnega povedka v nadrejenem stavku. In od matičnega povedka je odvisno, ali vsebino *da*-odvisnika pomensko zoži ali razširi ali pa načeloma omogoča odvisnik s kar najširšo vsebino; s popozicijskim (vsebinskim) udeležencem uvaja vezljivost ali družljivost.¹⁵

da¹ vez.

1. I. v podredno zloženi povedi

1. v predmetnih odvisnikih **uvaja** vsebino, ki dopolnjuje nadrejeni stavek kot predmet

- Bojim se, **da** je prepozno.
- Že vidim, **da** nimam sreče.
- Omogočila mu je, **da** je končal študij.

1.1 v predmetnih odvisnikih **uvaja** želelno vsebino, ki dopolnjuje nadrejeni stavek kot predmet

- Saj sem ti rekel, **da** rajši počakaj.
- Prosi, **da** naj mu dajo mir.

2. v osebkovih odvisnikih **uvaja** vsebino, ki dopolnjuje nadrejeni stavek kot osebek

- Prav je, **da** si prišel.
- Škoda, **da** zapraviš toliko časa.

3. v prilastkovih odvisnikih **uvaja** vsebino, ki dopolnjuje nadrejeni stavek kot prilastek

► kje je sopojavnost povedkov zavestnega in nezavednega delovanja možna in kje ni logična. Tako npr. glagoli odločitve, privolitve in obljube (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti* ...) načeloma niso pomensko družljivi z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Peter je obljubil Ani, da bo zbolel, *Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico* itd.

14 eSSKJ pri vezniku *da* tega pomena ne beleži več. Prim. <http://www.fran.si/iskanje?View=1&Query=da>.

15 Tovrstni povedki po S. Karolaku (2001: 24–25) spadajo med pomensko sestavljene glagole, ki jih deli v skupine glagolov (1) predvidevanja, pričakovanja, slutnje, (2) nadejanja, upanja, želje, (3) strahu, slutnje, (4) nanašanja, (5) obljube, veljave, (6) govorjenja, (7) zmote, (8) pomoči, (9) laži, (10) namere, (11) zanimanja, (12) maščevanja, (13) oštevanja, zmerjanja, (14) raziskovanja, preiskovanja.

- Nima navade, **da** bi se pritoževal.
- Ni dvoma, **da** imaš prav.
- 4. v poročanem govoru **uvaja** vsebino, ki dopolnjuje nadrejeni stavek s poročanjem o povedanem
 - Odsvetoval je pot skozi gozd, češ **da** je nevarno.
 - Pravi, da posojilo lahko vrne v kratkem, zdaj pa **da** še ne more.
- 5. v zvezi s **samo, le uvaja** omejevanje prej povedanega
 - Takoj bo nastopil, samo **da** si oddahne.
 - Vse je vedel, le **da** ni smel vsega takoj povedati.
- 6. v vzročnih odvisnikih **izraža** vzrok za dogajanje v nadrednem stavku
 - Kesa se, **da** je tako ravnal.
 - Žal mu je, **da** se je spozabil.
- 7. v namernih odvisnikih **izraža** namen dejanja v nadrednem stavku
 - Sedel je, **da** bi se odpočil.
 - Prišel je, **da** se malo potoži.
 - Najel je delavce, **da** mu kopljejo temelje.
 - Najel je domačine, **da** so mu sproti svetovali kako in kaj.
- 8. v načinovnih odvisnikih, v zvezi z **ne izraža** način, kako poteka dejanje v nadrednem stavku
 - Vedno plane v sobo, ne **da** bi potrkal.
 - Nihče ga ne omeni, **da** se ne bi zraven nasmehnil.
- 8.1 navadno v zvezi s **kot, kakor izraža** način poteka dejanja, procesa s primerjavo
 - Smeje se, kakor da se ni nič zgodilo.
 - Vedno prime za kljuko, kot da se mu zelo mudi oditi.
- 9. v posledičnih odvisnikih **izraža** posledico, ki jo ima dejanje v nadrednem stavku
 - Tako ga je udaril, **da** se je kar opotekel.
 - Tako in toliko se je žvirciral, **da** je zbolel.
- 10. ozkoknjižno, v pogojnih odvisnikih, navadno zanikano **izraža** pogoj za uresničitev dejanja, stanja v nadrednem stavku
 - Lahko bi bilo marsikaj drugače, **da** nisi tako trmast.
 - **Da** ga niso tolikokrat pregovorili, bi že zdavnaj odšel.
- 2. II.
- 1. kot členek **izraža** ukaz, zahtevo, opozorilo
 - **Da** se mi pri priči umakneš!
 - **Da** nisi o tem niti črhnil!
- 2. kot členek **izraža** ugibanje, začudenje, ogorčenje
 - Pa ne, **da** tega še nisi delal?!
 - Menda **da** pride.
 - **Da** te ni sram!
- 3. kot členek **izraža** poudarjanje, pojasnjevanje
 - To je bilo zadnjič, **da** veš!
 - **Da** smo si na jasnem: tega ne bomo več podpirali!
- da**² člen.
- 1. ozkoknjižno **izraža** pritrdjevanje
 - **Da**, vem.
 - **Da**, in od tega ne odstopam!
 - Pa sprejmete vabilo? Včasih **da** in včasih ne, odvisno kaj ponujajo.
- 1.1 ozkoknjižno **poudarja, potrjuje** povedano
 - **Da**, zagotovo pridem!
 - **Da**, res je bilo tako.
 - **Da**, ne maram ga več videti!

Podobno kot priredna veznika vezalni *in* ter ločni *ali* je *da* podredni veznik z najširšim in s tem tudi najsplošnejšim pomenom. Njegova najosnovnejša vloga je uvajanje odvisnika ob glavnem stavku.¹⁶ V tej vlogi *da* k pomenu odvisnikov z najsplošnejšo vsebino (tj. predmetnih, osebkovih, prilastkovih, ki bi jih lahko imenovali tudi »vsebinski odvisniki«) ne prispeva dosti, jih le začenja, vpeljuje, stavčnoočlensko umešča, kar se odraža v razlagi »**uvaja vsebino**«. To v zgornjem sestavku velja za pomene od 1 do 5. Ob členkih, ki pridobivajo vezniško funkcijo, spremembi besednega reda in/ali brezvezniški rabi, ki nakazuje možni prehod podredja v smeri soledja, bi bilo v nekaterih od teh odvisnikov veznik *da* mogoče tudi izpustiti (npr. *Takoj bo nastopil, samo da si oddahne* > *Takoj bo nastopil, samo oddahne si*) ali ga zamenjati z dvopičjem (npr. *Že vidim, da nimam sreče* > *Nimam sreče, že vidim* > *Že vidim: nimam sreče*). Drugače je pri pomensko bolj specializiranih odvisnikih (tj. z jasno, natančno določeno vsebino), kot so vzročni, namerni, načinovni, posledični, pogojni. Pri teh veznik predstavlja bistven del njihovega pomena in ga zato ni mogoče izpustiti – zaradi njegove splošnosti lahko *da* (razen v namernem in načinovnem odvisniku)¹⁷ sicer zamenjamo s pomensko bolj specifičnim veznikom, ne moremo pa ga izpustiti (npr. *Sedel je, da bi se odpočil* > **Sedel je, bi se odpočil*; *Vedno plane v sobo, ne da bi potrkal* > **Vedno plane v sobo, ne bi potrkal*; *Kesa se, da je tako ravnal* > *ker je tako ravnal* > **tako je ravnal*; *Lahko bi bilo marsikaj drugače, da nisi tako trmast* : *Lahko bi bilo marsikaj drugače,* > *če ne bi bil tako trmast* / **nisi tako trmast*). Takšna vpetost veznika v pomen odvisnika želi odraziti tudi razlaga »**izraža namen/način/posledico**« itd.

3.2.1 Istovrstni podredni vezniki glede na posamezna vsebinska oz. logično-skladenjska razmerja

Kot že omenjeno v komentarju pri *da*, si podredni vezniki znotraj posameznih vsebinskih razmerij lahko dopolnilno in deloma tudi stilsko porazdelijo vloge.

16 V latinščini ima podobno vlogo veznik *cum*, ki ob izhodiščnem pomenu »ko« sicer uvaja časovni odvisnik, vendar je pomen celotne povedi zelo odvisen od izbire časa in naklona v odvisniku in glavnem stavku – konjunktiv v odvisniku kaže na tesnejšo vsebinsko povezanost (kot jo ocenjuje upovedovalec) in lahko izraža npr. vzročnost. V funkciji predmetnih odvisnikov se medtem v latinščini uporablja akuzativ z infinitivom: *ve* [kaj], *da nič ne ve* ~ *scit SE nihil SCIRE*. Za izražanje preddobnosti se rabi infinitiv perfekta (*da ni nič VEDEL* ~ *se nihil SCI(V)ISE*), zadobnosti pa infinitiv futura (*da ne BO nič vedel* ~ *se nihil SCITURUM ESSE*).

17 Podobno kot pri vezalnem *in/ter* ima tudi tu, zlasti pri namernem odvisniku pomembno vlogo vid dejanja v odvisniku: kadar je *da* razširjen še z *bi* ali *naj* (v drugem primeru je *da* lahko izpuščen in ostane le vezniški *naj*), je odvisnik gotovo namerni, dejanje pa je z znatno verjetnostjo (ok. 65 %) dovršno – če je nedovršno, je vezano zlasti na ponavljajnost. Še pomembnejši kazalec vrste odvisnika je vid njegovega povedka, kadar odvisnik uvaja samo *da*: tedaj z dobrimi 52 % zmerno prevladuje nedovršnik, *da* pa v tem primeru uvaja zlasti predmetni ali osebkov (npr. *Takoj je opazil, da se mu tresejo roke*; *Izkazalo se je, da njune trditve ne držijo*), mnogo redkeje namerni odvisnik (npr. *Kmalu jih pripravi, da se smejejo skupaj*). Če je dejanje v odvisniku dovršno, je odvisnik večinoma namerni (npr. *V kompostni kup vpihavajo zrak, da odpadki hitreje razpadejo*; *Tišina, ki zavladava v prostoru, ga pripravi, da se vidno nakremži*), le redko pa predmetni ali osebkov (npr. *Dejstvo je, da zrelost nastopi šele pri določeni starosti, po razvoju čutov*) (prim. Krvina 2015: 138–144).

Tako je npr. veznik *ko* tipičen veznik za uvajanje časovnega odvisnika, vendar ga lahko uvaja tudi veznik *če*, ko želimo poudariti 'že ustaljeno ponavljanje česa', in to vsaj deloma prehaja že v 'vzročnost'. Npr. *ko* : *če* (*Jezen sem, ko kdo tako ugovarja* : *Jezen sem, če kdo tako ugovarja*). Veznik *ker* je tipičen veznik za uvajanje vzročnega odvisnika, vendar ga lahko uvaja tudi veznik *da*, ko želimo poudariti zlasti 'vsebinsko določenega dejstva', in ne toliko 'načina ravnanja', npr. *ker* : *da* (*Žal mu je, ker je tako ravnal* : *Žal mu je, da je tako ravnal*). Različna stopnja naklonskosti in stilnosti je posebej poudarjena pri uvajanju vzročnega odvisnika s *ker* nasproti *ko* (*Ne bom tajil, ker je res!* : *Ne bom tajil, ko pa je res!*) ali npr. pri uvajanju pogojnega odvisnika s *če* nasproti z zaznamovanim *da* (*Če bi to vedel, bi bilo vse drugače* : *Da bi to vedel, bi bilo vse drugače*) ipd.

4 SKLADENJSKOPOMENSKA SOODVISNOST MED POVEDKI IN VEZNIKI

Kot smo videli že pri vezanosti pomena (ne)istočasnosti na glagolski vid pri vezalnih veznikih, je vsakokratna skladenjskopomenska vloga veznika soodvisna od uporabljenih povedkov, ki kot pomenski organizatorji in usmerjevalniki sporočil vključujejo oz. vsaj predvidevajo tudi okoliščinske in naklonske lastnosti.

Soodvisnost med povedki in vezniki odpira precej temeljno vprašanje, katera razmerja najpogostejše povezujejo zavestna delovanja z nezavednimi delovanji in stanji, in katera so najpogostejša razmerja, ki povezujejo med seboj zavestna delovanja.¹⁸

- 18 Pri odvisnosti propozicij, ki se skladenjsko odraža v različnih podrednih razmerjih, je družljiva sopojava povedkov oz. glagolska kookurenca nadrednega in odvisnega povedka bistvena (prim. Karolak 2001, Žele 2004): (1) **glagoli odločitve, privolitve in obljube** (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti* ...) načeloma, nezaznamovano **niso** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezní, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, tudi **ne** z **glagoli volje**, npr. hotenja, želje, poženja, tudi **ne** z **glagoli občutenja**, npr. milosti, ljubosumnosti, zavisti, sovraštva, npr. **Peter se je odločil zboleti*, **Peter je obljubil Ani, da bo zbolet*; **Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico*; **Peter je obljubil Ani, da bo zasovražil njeno prijateljico*; (2) **glagoli resignacije in tolerance** (*sprijazniti se z/s* ...) **so** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezní, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. *Janez se je sprijaznil s pohabljenostjo*; *Ana se je sprijaznila s svojo plahostjo*, **niso** pa kookurenčni z **glagoli volje**, tudi **ne** z **glagoli odločitve, pobude** in **ne** z drugimi **operativnimi glagoli**, pri katerih je relevantna tudi udeleženska koreferenčnost/nekoreferenčnost, npr. nesmiselni **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži*), nesmiselni **Janez se je sprijaznil s svojo odločitvijo stopiti v zakon* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil z odločitvijo staršev, da mora stopiti v zakon*) ipd.; (3) **glagoli odpuščanja, oprostite, dopustitve** **niso** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezní, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Janez je oprostil Tončki, da je inteligentna*, in **so** kookurenčni z **glagoli odločitve, pobude** in z drugimi **operativnimi glagoli**, npr. *Janez ji je oprostil, da je odšla od njega*; *Janez jim je prizanesel, tako da ni dajal nepotrebnih naukov* ipd.

Lahko izhajamo iz predpostavke, da medpropozicijska vzporednost načelno omogoča, da se v priredju lahko pojavljajo povedki zavestnega in nezavednega delovanja, medtem ko propozicijska odvisnost v podredju to načelno omejuje, vsaj v nekaterih odvisnikih, npr. *Dobro so se dogovorili in zdaj bodo veseli* nasproti **Dobro so se dogovorili, da bodo veseli* [povezava s predmetnim odvisnikom ni mogoča], glede na smiselno možnost *Dobro so se dogovorili, da so veseli* [‘vzročnost’]. Ti zgledi potrjujejo, da ne odloča samo merilo zavestnega ali nezavednega delovanja/stanja, temveč tudi pomenje izbranega glagola.

Sklenemo lahko, da je poleg družljive sopojavnosti povedkov pomembna tudi skladenjskopomenska vloga veznika, stopnja sovpilvanja pa se meri glede na priredno ali podredno vezniško vlogo.

5 ZA SKLEP

Vezniki kot ubesedena logično-skladenjskopomenska razmerja so hkrati tudi glavni ubesedeni usmerniki sporočilne perspektive v zloženih povedih. V različni soodvisnosti s povedki med drugim soodločajo tudi o jasnosti in enumnosti upovedenega. Vsaj posredno pa vezniki kljub svoji vrstni določljivosti potrjujejo, da se razmerja, ki jih izražajo, nagibajo bolj k različnim stopnjam odvisnosti in da je zato znotraj posameznih razmerij v zloženih povedih morda smotrnejše govoriti o različnih stopnjah odvisnosti kot pa o zgolj podrednosti in prirednosti. Oba izraza namreč označujeta samo večjo ali manjšo stopnjo odvisnosti, tako da ne zaobsežeta neodvisnih ali skoraj neodvisnih razmerij tipa *Zelo je svojeglav*, [in/tj., se pravi, da ...] *zelo trmari* ipd.

VIRI

Gigafida = Gigafida: elektronska zbirka slovenskih besedil (<http://www.gigafida.net>, dostop 14. 6. 2017).

SSKJ = Slovar slovenskega knjižnega jezika (www.fran.si, dostop 14. 6. 2017).

eSSKJ = eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika (www.fran.si, dostop 19. 3. 2018).

LITERATURA

Barić idr. 2003 = Eugenija Barić idr., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga, ³2003.

Chloupek 1961 = Jan Chloupek, K parataktickému spojování vět v nářečí, *Slovo a slovesnost* 22 (1961), št. 4, 254–262.

Karolak 2001 = Stanisław Karolak, *Od semantyki do gramatyki: wybór rozpraw*, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, 2001.

Krvina 2015 = Domen Krvina, *Glagolski vid v sodobni slovenščini: doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta v Ljubljani, 2015. – Razmnoženo.

Petr idr. 1986 = Jan Petr idr., *Mluvnice češtiny 2: tvarosloví*, Praha: Academia, 1986.

Sloboda 1961 = Karel Sloboda, Parataxe a hypotaxe z hlediska modální výstavby souvětí, *Slovo a slovesnost* 22 (1961), št. 4, 241–254.

Snoj 2015 = Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar* (www.fran.si, dostop 14. 6. 2017).

- Toporišič 1968** = Jože Toporišič, Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, *Jezik in slovstvo* 13 (1968), št. 6, 184–192.
- Toporišič 1965–1970** = Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik I–IV*, Maribor: Obzorja, 1965–1970.
- Toporišič 1982** = Jože Toporišič, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana: DZS, 1982.
- Toporišič 2000** = Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja, 42000.
- Vidovič Muha 1984** = Ada Vidovič Muha, Nova slovenska skladnja J. Toporišiča, *Slavistična revija* 32 (1984), št. 2, 142–155.
- Vinogradov 1947** = Viktor Vladimirovič Vinogradov, *Russkij jazyk: grammatičeskoe učenie o slove*, Moskva – Leningrad: Učpedgiz, 1947.
- Žele 2004** = Andreja Žele, Koreferenčna vezljivostna razmerja v slovenskih povedih, *Slavistična revija* 53 (2004), št. 1, 13–25.
- Žele 2014** = Andreja Žele, *Slovar slovenskih členkov*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2014 (Slovarji).

SUMMARY

Conjunctions: Identifying Their Role in Slovenian Complex Sentences

Conjunctions as lexicalized logical syntactic-semantic relations are at the same time also the chief lexicalized indicators of the communicational perspective in complex sentences. In various interdependence with predicates, among other things they help determine the clarity and unambiguity of what is verbalized. At least indirectly, even though their types can be defined, they confirm that the relations that they express incline more toward degrees of dependence and that therefore within individual relations in complex sentences it may make more sense to talk about various degrees of dependence than simply about subordination and coordination. Namely, the two expressions indicate only a greater or lesser degree of dependence, such that they do not include independent or nearly independent relations of the type *Zelo je svojeglav*, [in/tj.; se pravi, da ...] *zelo trmari* 'He is very obstinate [and/i.e.; that is to say that ...] he stubbornly persists a lot' and so on.